

Роман
ІВАНШЧУК

Бо війна — війною...

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2020

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Вертоліт стрімко піднявся в біле небо, описав над нами коло й ліг на курс понад сталеву-мертвою гладінню озера Ямба-то, що великим овалом простяглося від нас на захід, зливаючись на обрії з бараницею жухлих шелюгів. Швидко віддалявся, зменшуючись до розмірів куріпки, кулика, комахи, цяточки, а коли й цяточка зникла, я відчув, як починає добиратися до мене почуття осамотненості й жалюгідного каяття: навіщо мені, навченому й провченому, здалася ця романтика? Може, їм — моїм супутникам, що ось там вовтузяться над берегом озера, розпаковуючи намети, спальні мішки й продукти, такий допінг потрібен — стан відчуження від метушного світу; мені ж бо мого колишнього вимушеного й довготривалого перебування поза його межами мало б вистачити на все життя. Та ба... Колись я ридав чорними сльозами, як мене, ні в чому не повинного підлітка, приреченого на багатолітнє табірне поневіряння, вивозив із Галичини до Воркути арештантський ешелон, а нині розчулююся, зустрічаючись із неозорими просторами тундри, яку в ті гіркі роки, ненавидячи й проклинаючи щоденно, підсвідомо й несподівано для себе щиро полюбив. Парадокс!

Та моє каяття тривало тільки мить. Цяточка вертольота проколола помаранчеву завісу неба над серпиком сонця, що вже починало ховатися за обрій, полишаючи на часинку дикій тундрі білу ніч, я розглянувсь довкола, і мене почав огортати тихий спокій, що напливав із незаїманого безлюддя, де тундра на своєму шляху зустрілася з рештками тайги.

• ————— •

І я ніби вперше побачив: у лютому двобої зчепилися стихії мертвоти й життя: тундра погнула, поламала острівці лісу, вчепилася до коріння вічною мерзлотою, покрутила вітрами гілля, поколола морозами стовбури, та все ж... Учепившись чепірначчям одне за одного, віддавши для життя енергію своєї краси і зросту, покручені, згорблені, зав'ялі, та невіпокорені стоять деревця. Стоять! Чи ж то не так само вижив і я серед мерзлоти людського сумління, витративши на виживання час і сили, призначені для творення?.. Цур, не треба! Не треба, а воно, минуле, постає переді мною і не відступає...

Знав я, що так буде, ще на початку нашої подорожі, коли Федір познайомив мене з воркутинським домоуправом Степаном Пеньковим, якого взяв із собою за «інтенданта». Казав же я йому: не бери чужих людей. Та він і подумати не міг, що Пенькова я давно знаю...

Але годі. Я ж не для гірких спогадів сюди приїхав — для відпочинку. Не до ворогів — до друзів. До друзів? І Пеньков, що стоїть он збоку з транзистором у руках, теж уже друг? А чому б і ні — колись був «кумом». Він мене, мабуть, не впізнав, а я його — відразу. Що ж, нас було багато в оперуповноваженого ОЛП¹ Сорок другої шахти лейтенанта Пенькова... Як він втерся, колишній опер «кум», а нинішній домоуправ, до Федора? Певне, продуктами допоміг... І буде поряд зі мною цілих десять днів нашого відпочинку. Щоб я весь час пам'ятав, де і ким був тридцять років тому, щоб не барвистий килим бачив у тундрі, а її мерзлоту, щоб не милувався кожухом решток тайгового лісу, а вишукував серед нього знищені холодом покручі.

Та Бог з ним. Припустімо, я його не впізнав...

Я ж таки приїхав до друзів. Кожного року, відколи виїшов на пенсію, приїжджаю до них порибалити. Старший у нинішній виправі на озеро Ямба-то — Федір Янченко, головний інженер воркутинського Управління авто-

---

¹ Окремий табірний пункт (отдельный лагерный пункт).

транспортного господарства, у якого я, Євген Шинкарук, працював колись начальником відділу постачання. Свого часу Янченко водив трактори з паливом і продуктами на далекі бурові — з'їздив усю Великоземельську тундру, тому знає і її, і людей. Йому легко було домовитися з геологами, що бурять нафту біля Воркути, про вертоліт.

Я протестував проти цієї витівки: то ж незаконно. «А начальство у заповідниках полює законно?» — відмахнувся Федір. Та й справді, чим, як не вертольотом, ми змогли б дістатися на озеро Ямба-то — маленьке кружальце на карті глибокого Заполяр'я, — що сховалося у лісотундрі в двадцяти кілометрах за річкою Великою Роговою.

Повнотілий і навдивовижу рухливий Федір робить із березових жердок для біваку каркас, якого обтягне поліетиленовою плівкою; це буде наше бунгало — склад з продуктами і їдальня. Що то за слово — «бунгало», не знаю, але воно добре пасує до нашої обстановки. Федорові допомагає Віктор Горбов. Я його пам'ятаю з тих часів: він був вільнонайманим лікарем у нашому ОЛП, а тепер працює у воркутинській міській лікарні травматологом. Намет розкладає Юра Ніструл, головний механік нашого управління.

Мені треба йти до них і ні про що, крім майбутньої риболовлі, не думати. Янченко ось уже помахує мені рукою.

Я ще раз глянув у той бік, де зникла цяточка вертольота, і неясна тривога схолидила груди: а що коли не прилетять за нами? Це-бо справжнє хлоп'яцтво — приватно брати вертоліт і не зафіксувати в офіційній установі своїх координат. То ж яке відлюддя: ніхто, на випадок чого, звідси ніколи не вибереться.

Що за думки знову лізуть до голови? А все ж — така дальчінь, ніхто не почує... ніхто не почує... І за тих кілька хвилин, протягом яких я вертаюся до товариства, зринає в пам'яті раптовим хоралом пісня, що співалася колись у моїй душі багато літ і не давала знідіти, впасти, загинути: та пісня весь

• ————— •

час була зі мною і вселяла віру, що мене почують, знайдуть, повернуть... і врешті я таки діждався, мене почули — до мене їде на побачення мій молодший брат, долинає за дріт перестук коліс, це їде він, я вчора отримав телеграму. Мені вже можна зазирнути хоч краєм ока у вільний світ: найбільшого злочинця розстріляно, останньою кров'ю в нашому таборі змито його слід на землі — і я зазираю, йдучи в колоні каторжників із шахти, сторожко розглядаюся по боках; до мене має приїхати мій брат, якого я полишив дома ще дитиною, може, він уже й приїхав, може, десь там стоїть серед людей на обочині розбейканої вулиці, але як його впізнати — минуло ж десять літ; супроводжують колону червонопогонні конвоїри з автоматами на грудях, вони ще покрикують «крок ліворуч, крок праворуч — стріляю без попередження», та я вже знаю, що це від завченості, їм відомо, що незабаром багатьох з нас випустять, нам буде повернено волю й честь, тільки сліз і марно втрачених років ніхто вже не поверне; собаки без угаву гавкають, проте вже не вишкірюють зубів, ніби їм стало відомо, що їхній всесильний патрон скараний ганебною смертю: я вдивляюся в кожне обличчя, і врешті вдаряються у мої вуха слова з пісні, яка мені водно співалась: «Чуєш, брате мій!», я повертаю голову і впізнаю...

Стихла враз пісня, зім'яв її голос Янченка:

— Чого зажурився, старий панікере? Злякався, певне, що не прилетить вертоліт за нами! Вгадав? Я ж тебе добре знаю... Але ти не падай духом, замешкаємо тут, як той скитальник Михайло.

— То твої баєчки, — відказав я.

— Баєчки! Я ж бачив його. Чого доброго, за цих десять днів він зачує нас і прийде по сіль.

— Та хто ж він такий — твій скитальник Михайло? І як це може бути: все життя тут, на безлюдді?

Серпик сонця сховався за горизонт, уже була пізня година вечора, та ми про спочинок не думали, можна буде

відлежатися й удень, не велика різниця: за якусь годину-дві сонце знову спливе над обрієм і буде ліниво стояти над ним, мляво просвічуючись крізь імлу каштановою, ніби з кінської шерсті збитою кулею.

Неподалік на кургані застигли бурими купинами яструби; тихо, мов примара, пролетіла над нашим табором полярна сова, комарі обліпили повстю намети і плівку на бунгалі й люто пищать навколо нас, вимазаних «детою», не можучи досягнути до своїх жертв; півкають у кущах карликової берізки лемінги; над самою водою довкола наметів прослалися левада, вкрита морошкою, незабудками та іван-чаєм, а з недалеких торфовиськ тягне п'янким запахом багна.

Я назбирав сухого гілляччя й почав розкладати вогнище. Ватра, куховарство — то моя робота. Розподіл продуктів, і насамперед горілки, — теж. Ніхто, навіть Юра Ніструл, з яким я завжди на виїздах живу в одному наметі, не отримає від мене більше ста грамів трунку на добу. Мою вдачу знають ще відтоді, коли я працював в управлінні завідуючим складом: ніхто ніколи біля мене не попався, не попався і я, мене обзивали німцем, австріяком, панікером, який не краде і не дає вкрасти не тому, що чесний, а що боїться потрапити ще раз за дріт; я на те не зважав і навіть недоброчливців примушував рахуватися зі своїми засадами.

Ощадливо підкладаю під казанок вільхові та березові патики, готую на вечерю куліш. Полум'я освічує обличчя моїх друзів, я поглядаю на них, і мені затишно й добре від того, що вони біля мене.

Федорові, бачу, хочеться розмовляти. Розповідає він цікаво й дотепно, має про що. Так склалася в нього доля, що провів півжиття у мандрах, працював навіть на Печоршахтбуді, де робочий контингент складався переважно з колишніх карних злочинців, тож годі було вимагати від нього бозна-якої делікатності; мене ще до знайомства з ним попереджували про його нетерпимість, грубість, та на сьогодні

я встиг переконатися, що грубим він буває тільки до нероб, хамів та підлабузників.

Отже, я відчуваю, як йому свербить язик, він уже потріскує пальцями, щоб привернути нашу увагу, та десь позаду, за моєю спиною, хрипить транзистор — це Степан Пеньков накручує його то на одну, то на другу хвилю; чомусь він бокує, хоч я не дав навіть краєм ока зрозуміти, що впізнав його — табірного «кума», як називали арештанти оперуповноважених. А може, і він упізнав мене?.. Транзистор посвистує, півкає, врешті вихоплюється з нього німецька маршова пісенька з одноманітним рефреном, «айн, цвай, драй». Федір нахмарює чоло, дивиться на мене невдоволено, ніби це я заважаю йому розпочати розмову, й мовить ехидно:

— Переклади, Женю, ти ж у нас поліглот, що воно означає — оте «айн, цвай, драй».

— Раз, два, три, — відказую я простодушно, і тут здійсмається гомеричний регіт.

Федір вигукує, хапаючись за живіт:

— Спасибі, Женю, що просвітив, повік не забуду!

Я розумію свій промах, та мені втішно, що зміг подарувати друзям крихту доброго настрою коштом власної наївності. Найщиріше сміється Віктор; він теж, як і я, має своє вразливе місце, тому й радий нагоді посміятися з мене: у Віктора дві «праві» руки, обома може писати, а тому не знає ніколи «вліво — вправо». Федір розповідає про нього свою видумку: буцімто Горбов якимсь попришивав травмованому пацієнтові руки й ноги не туди, куди треба, і вийшов з того знаменитий конфуз.

Юра Ніструл ніколи ні з кого не піджартовує, він мовчазний і рідко коли сміється. Доля йому судилася така, що тяжко й пояснити, звідки в нього доброта й інтелігентність. Мати його, румунка з Чернівців, у 1940 році переходила разом з чоловіком радянсько-румунський кордон; чоловіка прикордонники вбили, її ж схопили, а після суду вона була

заслана у Воркуту. Коли відбула строк, поселилася в землянці, яку викопала у стрімкому березі над річкою Воркутою, з кимось там зустрічалася й народила Юру. Незабаром померла, а Юра виховався у дитбудинку... Юра не любить, коли з нього піджартовують: певне, хлебнув по гульку насмішок у дитбудинку, і йому того вистачає на все життя. Я тільки відчуваю, як від нього випромінюється на друзів і на мене доброта, а часом уночі, коли перед світанком у наметі діймає холод, він тихо й дбайливо поправляє на мені ковдру.

Степан Пеньков сідає врешті за ватру, не перестаючи накручувати транзистора. Робить це нервово й бездумно, поглядаючи при тому весь час на мене. Впізнає? Мабуть, ні... А я дивлюсь на його пальці, які покручують регулятор транзистора, і пригадую, як вони дрібно стукотіли під час останньої розмови зі мною у таборі — дрібно, погрозливо і, зрештою, безсило.

Смачно запахнув куліш, у казанку густо забулькотіло, Федір нетерпляче змахнув у мій бік рукою, і я почав накласти в миски страви й розливати у склянки добову норму трунку.

— Тепер слухай, Женю, — сказав Янченко, витерши долонею уста. — Слухай про скитальника Михайла, і те, що буду розповідати, уявляй собі так, ніби ти сам усе те бачив. Тоді повіриш.

На Михайлівські озера, до яких належить і Ямба-то, що в перекладі означає Продовгувате, Федір наїжджав з геологами досить часто ще до того, як ми з ним заприятелювали. Отож тепер він розповідав нам про випадок, який трапився з ним у цих краях до знайомства з нами. Ми слухали його оповідку, затамувавши подих, й, напевно, були схожі на дітей, котрим під ніч розказують казку про нечисту силу. Крім Пенькова, який чомусь пильно вивчав табло на транзисторі.

— Це було на початку літа, коли в тундру прилітають з півдня зграї гусей і лебедів, а пастухи переганяють на північ

голодних і облізлих оленів, де більше ягелю й менше мошки. Я з двома геологами виїхав на Ямба-то порибалити. Зовсім недалеко звідси, он за тим затоном, ми позакидали вудки й терпляче чекали, поки клюне. Я поспитав геологів: може, знають, чому озера за Великою Роговою називають Михайлівськими. Вони розповіли мені легенду про таємничого Михайла, який бурлакував тут після війни, а може, бурлакує й досі, навіть показали заглибину, де була колись його землянка. Нібито випустили чоловіка з воркутинського табору на волю, та він не захотів уже повертатися до людей. Я вірив і не вірив, бо як тут можна жити, коли вісім місяців річно тиснуть люті морози, шаленіють пурга, буревії та урагани. Але звідки взялася назва? Я думав про відчай людини, яка рішилася на таке життя, та про її фізичну й моральну міць — і в той мент моїх роздумів побачив у шелюгах високу постать, що наче виросла з-під землі. Довговолоса, з кустратою сивою бородою людина, одягнута в оленячий кожух, ступила в наш бік кілька кроків і зупинилася, спершись на рушницю, мов на костур. Я опустив вудлице, геологи посхоплювалися з місць, людина вийшла із шелюгів і зупинилася на відстані десяти кроків.

«Сіль, — сказав дідуган. — Патрони».

У його голосі не було вимоги, погрози чи благання, чоловік повідомляв нас про те, що йому необхідно для життя.

Ми підійшли. Старець був узутий в добре зшиті чуні — певне, і одержу, і рушницю виторгував у оленярів. Але за що?

«Знаю рибні місця», — сказав чоловік, пропонуючи нам свій «товар» за сіль і патрони.

«Ти Михайло?» — спитав я.

«Михайло, — відказав старий. — Я — Михайло».

«Давно ти тут?»

«Давно».

«Скільки?»

«Не пам'ятаю».

ЗМІСТ

БО ВІЙНА — ВІЙНОЮ... <i>Роман</i>	5
Примітки. <i>Василь Габор</i>	282